

MARAŞ SAVUNMASI

Doç. Dr. Ahmet EYİCİL*

ÖZET

Mondros Mütareke'sinden sonra Maraş'ı önce İngilizler sonra Fransızlar işgal etti. Fransız işgali karşısında şehri savunma tedbirlerini almak amacıyla Maraş Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Elbistan'da kuruldu. Şehirde ulusal teşkilâtı genişletmek için Merkez Heyeti oluşturuldu ve başkanlığına Aslan Bey getirildi. Ayrıca şehir de Merkez Heyeti'ne bağlı olarak on bölgeye ayrıldı ve her bölgenin başkanları belirlendi. Bölge başkanları kendi aralarında işgalcilere karşı direnme konusunda ortak karar aldılar.

Fransız işgalinin ikinci günü 30 Ekim 1919 Perşembe günü Müslüman hanımlarını taciz etmeye başladılar. Bu sebeple Sütçü İmam olayı meydana geldi. Kumandan Andre'nin talimatıyla 30 Kasım 1919 Cuma günü Maraş Kalesi'nden Türk bayrağı indirilince halk harekete geçerek bayrağı tekrar Kalenin burcuna dikti. Elbistan ve Pazarcık teşkilâtlarının baskısı ile tutuklu bulunan bir kısım Türkler serbest bırakıldı. Fransız ve Ermeni askerlerinin zulmü karşısında daha fazla dayanamayan Maraş'ta 20 Ocak 1920'de savunma savaşını başlattı.

22 gün süren savaşta Fransızlar, 11 Şubatta Maraş'tan çekilmeye mecbur oldular. İşgalcilere yardımcı olan Ermenilerin bir kısmı Fransızlarla birlikte şehirden ayrıldı. Bundan sonra Elbistan'da bulunan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Maraş'a gelerek çalışmalarına devam etti ve Antep'in savunmasına yardım için buraya milis kuvvetleri gönderdi. Maraş savunmasında 4000 Müslüman şehit oldu. Fransızlar ve Ermeniler toplam 16.000 kayıp verdiler.

Anahtar Kelimeler

Maraş, Elbistan, Pazarcık, Türkoğlu, İngiliz, Fransız, Ermeniler, İşgal, Harp, Bayrak, Sütçü İmam, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti.

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

MARAŞ'S DEFENCE

ABSTRACT

After The Mondros Truce, before The French occupation of the city British troops occupied Maraş. After the French occupation, the local Turks formed The Committee for the Defence of Laws to defend the city. The Committee expanded its activities. For the defense of the city the committee divided its organisation sectors into ten district areas. Each leader of the district consulted each other to defend the city.

In October 30 1919, The French troops started to harras Muslim women in the second day of the occupation which caused The Sütçü İmam event. The Turkish flag hoisted over the city citadel was brought down, but after this The Turks succeeded to hoist the flag in its place. After the flag incident, some Turks were arrested but later were released due to pressures from the resistance groups from Elbistan and Pazarcık. In January 21, 1920 the city branch of the committee launched defensive fight to curb French and Armenian aggression.

At the end of the battle which lasted for 22 days, French were forced to leave the city accompanied by insurgent Armenians. Moved its headquarter from Elbistan to Maraş and the committee joined the defense of Antep. At the end of the fight in Maraş the Turks had some 4.000 casualties and French and Armenian alliance lost some 16.000 lives.

Key Words

Maraş, Elbistan, Pazarcık, Türkoğlu, The English, The French, The Armenians, Occupation, Battle, Flag, The Sütçü İmam, The Committee For The Defense Of Laws.

1. İşgalcilerin Amaçları

I. Dünya Savaşı sonunda galip olan İtilâf Devletleri mağlup olan devletleri parçalamak amacıyla projeler hazırladılar. Onların hazırladığı parçalama projelerine uygun olarak 30 Ekim 1918'de İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu mütareke gereğince Adana işgal edildi. Adana bölgesinin kuzeyinde asayişi sağlamak bahanesiyle İngilizler önce 4000 mevcutlu Hint süvarileri ile Şubat 1919'da Maraş'ı işgal ettiler. Aynı yılın Ağustos ayında 41. Fransız alayının 3 taburu ve bir milis Ermeni taburuyla Fransızlar, İngiliz işgal kuvvetiyle yer değiştirdiler.

İtilâf Devletleri'nin askerleri işgal sırasında Türklerin elinde ve depolarında bulunan silâh malzeme ve mühimmatı toplayarak imha ettiler. Bu uygulama ile milli kuvvetin işgalcilerin şiddeti altında ezilmesini sağlamak istediler.

İktisadî ve ziraî yönden çok verimli bir bölge olan Adana ve havalisinin işgalcilere göre, Anadolu içlerinden gelecek Kuva-yı Milliye tehdidine karşı korunması gerekiyordu. Bu gerekçe ile daha kuzeyden muhafaza edilmesi ve güney Anadolu ile Adana ve çevresinin koruma altına alınması hedeflendi. Gerçekte İtilâf Devletleri'nin amacı, işgal edilen Adana ve çevresinde himayeleri altında bir Ermeni devleti kurmaktı.

2. İşgal Edilen Yerler ve Süresi

Maraş İli, 22 Şubat 1919 – 1 Kasım 1919 tarihleri arasında İngilizlerin ve 1 Kasım 1919-11 Şubat 1920 tarihleri arasında Fransızların işgali altında kaldı.¹

Fransızlar, daha önce İngilizlerin işgal etmiş olduğu kışla ve Amerikan Koleji'ni² ele geçirdiler. Daha sonra halkın muhtemel karşı koymasını önlemek amacıyla şehrin ortasında bulunan ve hakim yerlerden biri olan Abarabaşı ve Ermeni Katolik Kilisesi'ne yerleştiler. Şehrin doğusunda bulunan Alman Eytam Hanesi'ni (yetimhanesi), biraz dışında olan Alman Çiftliği-

¹ Genelkurmay ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2.

² Amerikan Koleji 1933'de Maraş orta okuluna çevrilmiştir.

ni, batısında bulunan Tekke Kilisesi'ni, güneyinde yer alan çarşıdaki hanları ve sonunda kaleyi işgal ettiler.³

3. İşgale Karşı Alınan Tedbirler

Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının kurmuş oldukları Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi, İrade-i Milliye adıyla çıkan gazetede yayınlanmıştı. Bu nizamname ile işgal hareketleri karşısında ne yapılacağı konusunda bilgi verilmişti. İşte bu nedenle Maraş'ta Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi, İrade-i Milliye gazetesinden alınarak gereğince hareket edilmesine karar verildi.⁴

Aslında Kuva-yı Milliye'nin kurulması fikri Dr. Mustafa tarafından teklif edilmişti. Fransızlar Maraş'a gelmeden iki gün önce Dr. Mustafa Ulu Cami'de ikindi namazında düşmanın bugün yarın geleceğini, Adana'da olduğu gibi Maraş'ta da halka işkence yapacağını buna karşı durmak için halkın silahlanması ve teşkilatlanmasını önerdi.⁵ Bu öneri üzerine Maraş'ın kuzeyinde işe başlamak ve yavaş yavaş güneye doğru teşkilatı genişletmek amacıyla; şehrin ileri gelenlerinden Dr. Mustafa, Kadılarından Ziya, Eczacı Lütfi, Katıpzade Mehmet, Emir Mahmut zade Habib, Kocabaş Ömer Elbistan'a gittiler. Burada teşkilatı kurmak için Sivas'tan Binbaşı Sudi gelmiş ve geri Sivas'a dönmüştü. Bu sırada Mustafa Kemal Atatürk tarafından Kılıç Ali Bey ve Yörük Selim teşkilât kurmak amacıyla Elbistan'a gönderildi. Gerek bu öncüler ile gerekse Binbaşı Sudi'nin yerine gelen Binbaşı Sivaslı Ali ile konuşularak Maraş Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Elbistan'da kuruldu. Merkez idare heyetine Maraşlı üyeler seçilerek çalışmalarına başladı. Binbaşı Ali ile merkez heyeti üyeleri, Elbistan ve Maraş'ın kuzeyindeki köyleri silahlandırdılar ve Maraş'ın içine yine bu şehirden gelen beşer onar kişilik kabileler ile silah ve cephane gönderdiler.

Maraş'ın içinde ulusal bir teşkilâta ihtiyaç vardı. Bu teşkilâtı kurmak için önce müteşebbis heyet oluşturuldu. Refet Efendi'nin başkanlığında kurulan bu heyette, Belediye Başkanı Bekir Sıtkı, Kocabaşzade Arif, Hacı

³ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-1.

⁴ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-2.

⁵ Hüsamettin Karadağ, *İstiklal Savaşında Maraş*, Mersin 1943, s.23.

Naci ve Hacı Ahmet, Şişmanzade Arif, Dedeade Mehmet, Beşen Beyzade Hacı Nuri, Hancızade Hafız Ali ve Mühendis Abdullatif üye oldu. Bu heyet daha sonra merkez heyeti adını aldı. Merkez Heyeti başkanlığına Aslan Bey atandı. Aslan Bey başkanlığında kurulan Merkez Heyeti'nde tapu memuru Faik ve evkaf memuru Evliya Efendi görev aldılar. Merkez heyetin kurulmasından sonra Maraş on bölgeye ayrıldı. Her bölgede birer yönetim kurulu oluşturuldu. Merkeze bağlı köyler de grup grup bu bölgelerin emrine verildi. Yalnız Yenice kale ve Bertiz köyleri doğrudan doğruya merkez heyete bağlı bağımsız idare heyeti tarafından yönetiliyordu. Kaza merkezlerinde de birer yönetim kurulu vardı. Maraş'ta kurulan on idare heyetinin isimleri ve başkanları şöyle idi:

1. Çavuşlu mahallesi: Başkanı; Çukadar zade Hacı Mehmet Efendi
2. Bektutiye " " " " Ser Müsevvid Ahmet Efendi
3. Restebaiye " " " " Baba Halil Zade Ahmet Efendi
4. Acemili " " " " Evkaf memuru Evliya Efendi
5. Kayabaşı " " " " Tapu memuru Faik Efendi
6. Divanlı " " " " Hasan Bey
7. Ekmekçi " " " " Sapsız Hacı Efendi
8. Cıgıcı " " " " Muhacir memur Nasrullah Efendi
9. Alemlı " " " " Zülkadir oğlu Süleyman Bey
10. Hatuniye " " " " Şeyh Ali Sezai Efendi

Merkez Heyeti ile İdare Heyeti kurulduktan sonra para toplanmaya ve erzak biriktirmeye, silah ve cephane temin edilmeye başlandı. Tüccarlar-dan Beşen Beyzade Hacı Nuri Bey, Merkez Heyeti'nin veznedarlığını yaptı. Toplanan zahire gizli depolarda biriktirildi. Herkes kendine düşen yiyecek ve para yardımını gönüllü olarak yaptı. Bu arada Çukadarzade Hacı Mehmet Efendi 500 altın vererek vatan ve milleti adına yaptığı fedakarlığı cömertçe ortaya koydu.⁶

⁶ Karadağ, a.g.e., s.24-25.

Müslümanlar arasında prensip kararı alındı ve bu karar merkezlere gönderildi. Divanlı, Kayabaşı, Alemlî, Kumarlı, Çomaklı, İsadivanlı, Şekerli, Hatuniye ve Duraklı mahalleleri Heyet-i Milliyesi aralarında şu ortak kararları aldılar:

1. Hiç kimse düşmandan kesinlikle kaçmayacak ve evlerini bekleyecek. Evlerini terk ederek uzaklaşırsa bu durumdan mücahitler olumsuz yönde etkilenecek. Ayrıca boş bırakılan Müslüman evlerine düşman yerleşecek ve önemli noktaları ele geçirmiş olacak. Kesinlikle hiç kimse kendi bulunduğu yer ve evinden başka yere gitmeyecek.

2. Halkın belirlenen kurallara uymalarını sağlamak için görevliler tayin edilecek. Aralıklarla gezen devriye yakaladıkları insanları buldukları noktalara dönmeye ve burada kalmaya mecbur edecek. Alınan kararlara uymayanlar en sert şekilde cezalandırılacak.

3. Mahallelerde bulunan ve karakollara katılmayan silahsız başı bozuklar tutuklanarak bölge dışına çıkarılacak. Herkes kesinlikle karakol emrine uyacak. Evlerine çete alan veya bunları misafir edenlerin evleri yakılacak ve ev sahibine gerekli ceza verilecek. Bu talimata uymamanın mecburi ve gerekli olduğu, Müslümanlara kesin bir dille anlatılacak. Müslümanların düşman işgalinden kurtulmaları için, birlik ve beraberlik içinde bulunmalarının önemi idrak ettirilecek.

4. Yağma kesinlikle yasaktır. Alınan eşya veya iâşe merkeze gönderilecek. Eşyaları yağmalayıp saklayanlar ağır cezaya çarptırılacak.

5. Mahallelerde bulunun ve karakollarda görev yapamayacak durumda bulunan mazeretli şahıslar, ellerinde bulunan özel veya devlete ait silahları en yakın ihtiyar heyetine teslim edecek. Bu silahlar ihtiyar heyetinin belirlediği şahıslara verilecek.⁷

Kılıç Ali Bey Pazarcık'a Yörük Selim Bey Göksun'a giderek milis teşkilatını kurmaya çalıştılar. Onların bir ay yoğun çalışmaları sonunda Elbistan-Göksun ve Pazarcık'ta milis teşkilatı kuruldu. Bu arada bir de Bertiz'de Zafer ve Muharrem Beylerle Sütçü İmam tarafından Bertiz müfreze-

⁷ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.12.

si kuruldu. Bertiz müfrezesiyle birlikte Göksun, Pazarcık milis teşkilâtlarını, Fransızların ilerlemesini ve işgalini engellemede çok büyük hizmetleri oldu. Maraş halkından yukarda isimleri geçen ileri gelenlerle beraber, müf-reze kumandanlığı yapabilecek ihtiyat zabiti ve emekliye ayrılmış şahıslar çeşitli kollarda ve Bertiz müfrezesinde görev aldılar.⁸

Maraş'ta jandarmanın gizli deposunda 850 adet muhtelif silah ile 1000 sandık Rus cephanesi bulunmaktaydı. Fakat bunlardan Fransızların haberi yoktu. Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Beyin korkak hareket etmesinden dolayı bu silah ve mühimmatlardan gereği gibi yararlanılamıyordu. Merkez Bölük Kumandanı Çerkez Mahmut Beyin çabaları sonunda bu silahlar gerekli yerlere dağıtıldı. Harp sırasında bu cephanenin 300 sandığı kullanıldı ve geri kalan 700 sandık cephane savaştan sonra orduya teslim edildi. Kışla yanında bulunan depodaki silah ve cephaneye İngilizler el koydu. Daha sonra İngilizler, kullanılmasını önlemek amacıyla buradaki silahların bir kısmının mekanizma ve kapaklarını söktürdü ve bir kısmını Halep'e gönderdi. Ayrıca İngiliz birlikleri Maraş'tan çekilirken depolarda bulunan silah ve cephaneyi Fransız birliklerine teslim ettiler.⁹

4. Şehir Dışında Çarpışma

Yapılan çalışma ve alınan kararlar sonunda Maraş'ta teşkilatlanma tamamlandı. Kılıç Ali Bey tarafından kurulan Pazarcık teşkilatı, Antep-Maraş, Maraş-İslahiye güzergahında içeri doğru ilerleyen Fransız nakliyatını rahatsız etmeye başladı. Pazarcık teşkilatına mensup olan matematik öğretmeni Muallim Hayrullah Bey ve ihtiyat zabiti Maraşlı Hayri Bey kumandasında bir müf-reze 5 ocak 1920'de Eloğlu (Türkoğlu) istikametine gönderildi.¹⁰ Bu esnada Bertiz kuvvetlerinden bir müf-reze de Beyazıtlılardan ihtiyat zabiti Muharrem Bey ve Meclis-i Umumî Başkatibi Zafer Bey kumandasında Ceyhan nehrini takiben yine Türkoğlu istikametine gel-

⁸ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-2.

⁹ İngilizlerin kullanmasını önlemek amacıyla bu silahların kapak ve mekanizmalarının bir yüzbaşı tarafından söküldüğünü de söyleyenler bulunmaktadır. Bu söylentiye göre İngilizler mekanizmasız silahları almışlar ve daha sonra bunları Fransızlara teslim etmişlerdir. Fransızlar da bu silahları tahrir etmiştir. Türkler ise silah deposunu yağmaladıktan sonra ateşe vermiştir. Karadağ, a.g.e., s.26.

¹⁰ Stoney E. Kerr, *The Lions of Marash*, Albany 1973, s. 80.

di. O gün İslahiye'den hareket eden ve Maraş'taki kuvvetlerini takviye maksadıyla Maraş'a gelen bir Fransız müfrezesiyle uzun bir cephaneye kolu Türkoğlu köyünün kuzeyinde çok dar olan yol civarında istirahat ediyordu. Fransız müfrezesini gören Muallim Hayrullah ve Muharrem Bey kumandasındaki kuvvetler doğudan ve batıdan ateş açarak Fransız kuvvetlerini Tanıştepe ve Bababurnu mevkiinde 7 Ocakta iki ateş arasında bıraktı.¹¹ Bu çarpışmada Fransız birliklerinden 40 asker öldürüldü ve 100 asker de yaralandı. Türklerin Bertiz kolundan beş, Pazarcık kolundan ise birkaç asker yaralandı.

Bu çatışmada Pazarcık kolu kumandanı Muallim Hayrullah Bey ayağın-
dan yaralandı ve daha sonra bu yaranın tesiriyle savaştan sonra şehit oldu.¹² Yine bu günlerde Pazarcık teşkilatından Batumlu Ali Bey kumandasında bir müfrezeye Maraş-Antep yolu üzerinde bulunan Karabıyıklı mevkiinde düşman Fransız nakliye koluna hücum etti. Kol muhafızları tamamen öldürülerek bütün silah, mühimmat, eşya ve erzakı ganimet olarak alındı. Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin emirleri doğrultusunda hareket eden Pazarcık ve Bertiz müfrezelerinin başarılı saldırıları karşısında birlikleri zarar gören Fransızlar çok şaşırıldı.

¹¹ Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Ankara 1999, s.185.

¹² Kerr, a.g.e., s. 81. Riyaziye Muallimi Hayrullah Efendi'nin Ablası Fatma Hanım'ın anlatıklarına göre: Muallim Hayrullah İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olduğu için II.Abdülhamit tarafından Titonik vapuruyla Mısır'a sürüldü ve 1908 II.Meşrutiyet'in ilanından sonra yurda döndü. Maraş'a geldikten sonra Riyaziye Muallimi Hayrullah Bey, Tekke Şeyhi Selim Dede'nin üvey kızı Ayşe Hanım'la evlendi. Bu evliklerinden üç oğlu oldu. Milli teşkilata üye olarak Maraş'ta Fransızlarla yapılan savaşa katıldı. 7-8 Ocak 1920'de Türkoğlu civarında Bababurnu muharebesinde bacağından yaralandı. Tedavi edilmek amacıyla Antep'e götürüldü. Fransızların şerrinden korumak için ismi gizlendi ve kıyafeti değiştirildi. Balıklan mahallesinde bulunan Mecit Bey'in hastanesinde tedavi altına alındı. Yerin tespit eden Ermeniler burada Hayrullah Bey'i rahat bırakmadılar. Bunun üzerine Hayrullah Efendi Kürtepe'de bulunan eniştesi Ser Komser Fevzi Bey'in evine getirildi.

Maraş Harbi sona erdikten sonra Hayrullah Bey Antep'ten sedye üzerinde Maraş'a getirildi. Binlerce Maraşlı onu Erkenez Köprüsünde sevgi ve coşku ile karşıladılar. "kazanız ve zaferiniz kutlu olsun" diyerek tebrik ettiler. Aradan bir süre geçince yarası azdı ve tedavi için Alman Hastanesi'ne götürüldü. Hastanede kaldığı sırada yarası iyileşti ve Koltuk değneğiyle vefat eden Yörük Selim'in cenaze törenine katıldı. Yarası iyi olmuştu. Sonra birden hastanede rahatsızlandığı haber alındı. Hayrullah Efendi, kendisinin hastanede bulunan Ermeni Doktor Artin tarafından intikam amacıyla zehirlendiğini annesine söyledi. Halk bu olay üzerine galeyana geldi hastaneyi yakıp doktorları öldürmek istedi. Fakat doktorlar hastaneden kaçmışlardı. Muallim Hayrullah Bey için Çukadar Hacı Ahmet Efendi bir elbise yaptırmıştı. Bunu giymeden şehit oldu. Annesi bu elbiseyi oğlunun cenazesinin yanına koyarak "Oğlum, yavrum Hayrullah'ım kalk da bu urbanı giy, kalk" diye feryat etti. Hayrullah Efendi'nin cenazesine bütün Maraşlılar katıldı. Muallim Hayrullah Efendi'nin Ablası Fatma Hanım'ın yayınlanmamış notları arşivimizde bulunmaktadır.

5. Şehir İçinde Gelişmeler

Antep'te bulunan İngiliz işgal kuvvetleri Max Andriyo komutasında, 22 Şubat 1919'da Maraş'a gelirken burada bulunan Hıristiyan gençleri tarafından coşkulu bir sevinçle karşılandı. Onların bu taşkınlıkları karşısında Müslüman halk ağır başlılığını ve sükunetini korudu. Maraş'a gelen Max Andriyo, özel bir davet mektubu yazarak Tekerek zade Hacı Mehmet, hocalardan Dayı zade Hacı Mehmet ve Hüsnü Refet, Keskin Hacı Mehmet, Osman, Hafız Ali ve Ali Sezai Efendilerin alafranga saat 5'te Amerikan Koleji'ne gelmelerini istedi. Davet edilen Türklerle beraber Ermeni ve Katolik temsilcileri, papazlar da Amerikan Koleji'ne geldiler. Davetli topluluk huzurunda daha önce Miralay Max Andriyo tarafından hazırlatılmış olan bildirinin tercümesi okundu. Bildiri karşısında tereddütleri bulunan Ali Sezai Bey sorular sordu ve bunlara cevaplar verildi. Sorulara verdiği cevapta Andriyo, Ermenilerin yaptıkları yanlışlıkları kabul etti. Ayrıca Ermenilerin hayali davranışlar içinde olduğunu bildirdi.¹³

Hıristiyanların Türkler hakkındaki ısrarlı şikayetleri karşısında İngilizler fazla dayanamadı. Bunun üzerine Maraş mutasarrıfı iken Sivas Valisi İskilifli İsmail Kemal Beyi celp ederek yargıladılar ve sonra da Halep'e gönderdiler. Bu sırada Çavuş Emin zade Ali Efendi de yargılanarak Halep'e gönderildi ve burada hapis cezasına çarptırılarak tutuklandı. Ayrıca birkaç davacı ve şahitler gerekçe göstererek Müslümanların mallarına ve hayvanlarına el konuldu. Ancak Ali Sezai Efendi'nin İngiliz kumandanının düşüncesini olumlu yönde etkilemesi nedeniyle bunların işgali döneminde Müslümanlar fazla zarar görmedi.¹⁴

Hıristiyanlar, Müslümanlardan şikayetçi olmak amacıyla Beyrut'a papazlarını gönderdiler. Onların bu şikayetlerine ve Müslümanlara zulmeden Ermenilere karşı Mısır İngiliz Orduları Kumandanı Allenby, Adana'da bulunan Fransız kuvvetleriyle Maraş'taki İngiliz kuvvetlerinin değişmesi emrini verdi.¹⁵ Bu sırada Ali Sezai Efendi Ulu Cami'de toplanan esnafın

¹³ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.1. Notların aslı Kahramanmaraş'ta Yaşar AlpAslan'ın Arşivi'nde, fotokopileri özel arşivimizde bulunmaktadır.

¹⁴ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.10.

¹⁵ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.2.

ileri gelenlerine işgalcilerin Adana'da yapmış olduğu cinayetleri anlatarak vatani, milleti ve bağımsızlığı el birliği ile korumanın gereğini çok etkili bir şekilde anlattı. Konuşmanın arkasından Elbistanlı Doktor Mustafa, şehrin ileri gelenleri tarafından imzalanmış olan yazıyı halka okudu. Sonra bu yazı Osmanlı hükûmetine gönderildi. Fakat Hükümet, gönderilen bu yazıyı dikkate almadı.

Yüzbaşı Joli ve Fontanine kumandasında bulunan Fransız işgal kuvvetleri 29 Ekim 1919 Çarşamba günü silah ve cephanelerle Maraş'a geldiler. İngiliz kumandanıyla görüştüktan sonra güvenliği sağlayacaklarına ve hükümet işlerini serbest bırakacaklarına dair bir bildiri yayınladılar.

İşgalin ikinci günü olan 30 Ekim 1919 Perşembe günü Fransız askerleri arasında bulunan birkaç Ermeni lejyonu (askerleri) Uzunoluk Hamamı'ndan çıkan Müslüman hanımlarını taciz etmek için çarşaf ve peçelerini açarak mukaddes değerlerine dil uzatmaya başladılar. Kadınların yardım feryadına Tüfekçi Bayazıt Usta'nın oğlu Sait, Darulmuallimin öğrencilerinden Taha ve Siğap Kapalıoğlu Osman koştu. Bunlar Ermeni askerlerle uğraşırken Sütçü İmam derhal yetişerek tabancasını Ermeni lejyonun kafasına ateşledi. Kafasına kurşun isabet eden Ermeni lejyonu yere yıkıldı. Bu arada Uzunoluk'ta devriye gezen İngiliz süvarileri, Fransız askerlerini hemen oradan uzaklaştırdı.¹⁶

Sütçü İmam olayı üzerine Belediye Başkanı Bekir Sıtkı Bey'in yanında toplanan on bir kişinin imzaladığı bir telgraf Antep'te bulunan Fransız işgal kumandanına çekildi. Telgrafla Fransız ve Ermeni askerlerinin Maraş'ta işledikleri cinayetler anlatıldı. Bunu üzerine yerinde inceleme yapmak amacıyla Osmaniye Guvarnörü Andre Maraş'a gönderildi. Yapılan inceleme sonunda 120 Ermeni askeri geldikleri yere sevk edildi.¹⁷

Maraş'ta olayların bir biri ardınca devam etmesi üzerine 17 Kasım'da çekilen telgrafla, Osmaniye Valisi Yüzbaşı Andre'nin buraya tayin edilmesi istendi.¹⁸ 25 Kasım 1919'da Fransız Adana bölge valisi Albay Bremond'un

¹⁶ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.2-3.

¹⁷ Yaşar Akbıyık, Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş, Ankara 1999, s.130-131; Abadie, Türk Verdünü Gaziantep, Tecüme Eden; Necmeddin, Dersaadet 1339, s.87.

¹⁸ ATASE, no 1/105, Dosya no 4, Kılıf 256, Fihrist 49.

imzasıyla gönderilen telgrafla Andre'nin Maraş valiliğine atandığı bildirildi. Telgraf özellikle Maraş Mutasarrıfı Nevşehirli Ata Bey, Bayazıt zade Abdulkadir Paşa, Bayazıt zade Şükrü Bey, Kadı zade Hacı Hasan Efendi ve Hırlakyan Agop Ağa'ya gönderilmişti.¹⁹ 26 Kasım Çarşamba günü Andre yanında bulunan Osmaniye Mutasarrıfı Hüsnü, Jandarma Kumandanı Sıtkı, Dörtüol Müftüsü Mustafa Remzi Efendi ve Osmaniye zenginlerinden bir kısmı ile Maraş'a geldi. Yüzbaşı Andre'nin yanında 125'i Müslüman ve 25'i Ermeni'den oluşan 150 kişilik jandarma kuvveti vardı.²⁰

Andre'yi karşılama merasiminde Maraş'ın ileri gelenlerinden bir çoğu bulundu. Bu merasimde Andre'nin gelişini Ermeniler bayraklarla ve aşırı tezahüratlarla karşıladılar. "Yaşasın Fransızlar Ermeniler, kahrolsun Türkler!" diyen Ermeni gençleri aşırı derecede şımardılar. Andre, onların bu tutumunun yanlış olduğunu tercümanı Vahan vasıtasıyla uyardı ise de Ermeniler aldırış etmediler.²¹

6. Bayrak Olayı

Maraş'taki gelişmeler karşısında çaresiz kalan Osmaniye valisi Andre, Kuva-yı Milliye Cemiyeti mensuplarını uyarmak amacıyla 27 Kasım 1919 Perşembe günü şehrin ileri gelenlerini Abdulkadir Paşanın konağında toplantıya çağırdı.²² Davet mektubunu Bayazıt zade Kenan Bey aracılığıyla imza karşılığı tebliğ ettirdi. Fakat şehrin ileri gelenleri toplantıya katılmanın tehlikeli olacağı gerekçesiyle bu davete gitmek istemedi. Ayrıca esnafa da konu hakkında bilgi verildi. Ayrıca davete katılmama konusunda uyarıda bulunuldu. Davete katılmak için gidenler, Evliya zade Halil Efendi ve Belediye Başkanı Sıtkı Beyin sözlü uyarılarıyla Boğazkesen caddesinden geri çevrildi. Bu arada Türklere 29 Kasım Cumartesi günü Belediye Başkanlığında toplanılacağı bildirildi.²³

Yüzbaşı Andre ise maiyetinde bulunan Jandarma Kumandanı Sıtkı, Yüzbaşı Mihtat, tercüman Vahan, Agop Hırlakyan ve oğulları Hovsep, Set-

¹⁹ Hüsamettin Karadağ, *İstiklal Savaşında Maraş*, Mersin 1943, s13; Akbiyık, a.g.e., s.133.

²⁰ Akbiyık, a.g.e., s.133.

²¹ Ali Sezai Bey'in *Yayınlanmamış Notları*, s.3., Akbiyık, a.g.e., s.134.

²² ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-3.

²³ Ali Sezai Bey'in *Yayınlanmamış Notları*, s.11.

rek ve 25 süvariyle birlikte Kadir Paşanın konağına gitti. Toplantıya belli şahısların dışında kimse katılmadı. Davetlilerin toplantıya katılmamasına Andre çok kızdı. Fakat durum kendisine uygun bir lisan ile anlatıldı.²⁴

Guvernör Andre ise Ermenilerin ileri gelenlerinden ve zenginlerinden eski Meclis-i Mebusan üyelerinden Katolik Hırlakyan Agob'un evine misafir edildi. Daha önceden düzenlenen baloda Guvernör Andre, Hırlakyan'ın iki çekici torunu Hovsep'in kızları Helena ve Setrek'in kızı Victor ile tanıştı. Akşam yemeğinden sonra Hovsep'in kızı Helana'ya dans yapma teklifinde bulundu. Bu teklif karşısında Ermeni kızı Türk bayrağının dalgalandığı yerde dans etmemeye yemin ettiğini söyledi. Bunun üzerine Fransız kumandanı da yarından itibaren resmi dairelere ve kaleye Türk bayrağı çekilmemesi konusunda emir verdi. Bunun üzerine Helena da dans teklifini kabul etti.²⁵

Andre'nin Türk bayrağının çekilmemesi emri gereği ertesi gün, yani 30 Kasım 1919 Cuma günü resmi dairelere ve kale burcuna bayrak çekilmedi. Kaleye Türk bayrağı yerine Fransız bayrağı çekildi. Durumu gören Ali Sezai Bey, Mutasarrıf Ata Beyin oturduğu eve gitti. Yanında Belediye Başkanı Bekir Sıtkı Bey de vardı. Neden Kaleye Türk bayrağının çekilmediği ve Fransız bayrağının çekildiği sorusu karşısında Mutasarrıf Ata Bey, Andre'nin " Kuvvetimizin iskan ve ikame edildiği yerde başka devletin bandırası bulunamaz." dediğini söyledi.²⁶ Ayrıca Andre'nin sadece hükümet binasında bayrak bulundurulabileceği talimatını bildirdi.²⁷

Kısaküreklerden Halil'in oğlu Mehmet Ali Bey, kaleye bakan evinin penceresinden kale burcunda Fransız bayrağının dalgalandığını ve Türk bayrağının indirilmiş olduğunu görünce çok üzüldü. Cuma namazına bir buçuk saat kala yazmış olduğu bildiriye zarf içinde gizlice Ulu Cami, Çarşıbaşı, Sarayaltı ve Arasa camilerinin suffa çardağının kenarlarına (son cemaat mahalline) veya uygun yerlerine oğlu Şehabettin vasıtasıyla bıraktırdı. 30 Kasım 1919 tarihinde dağıtılan bu bildiride, Türk bayrağının indirilip

²⁴ Bağdatlılar, a.g.e., s.56., Akbıyık, a.g.e., s.136., Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.4.

²⁵ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-3, Akbıyık, a.g.e., s.136-137., Stanly Kerr, a.g.e., s.70-71.

²⁶ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.4., Akbıyık, a.g.e., 137.

²⁷ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.11.

yerine Fransız bayrağının çekilmesini protesto eden çok sert bir uyarı ve cesaret verici ifadeler vardı. Halk çok ciddi bir şekilde Fransızların yaptıkları yanlışlıklara karşı kıyama davet edildi

O gün halk Cuma namazını kılmak amacıyla Ulu Cami'ye geldi. Namaza gelen halk bildiriden çok etkilenmişti. Kale burcunda şanlı Türk bayrağının yerine Fransız bayrağının çekildiğini gören Maraşlılar kendi içinde bütünüleşti. Camide toplanan halk aşırı bir heyecanla Türk bayrağını kaleye yeniden çekmeye karar verdi. Ulu Cami minberinde bulunan ve üzerinde fetih ve zafer yazılmış olan sancağı alıp camiden çıkardı. Halk, yüksek sesle Allah Allah diyerek çok hızlı bir şekilde kaleye hücum etti. Kale burcuna çekilmiş bulunan Fransız bayrağını indirdi. Hükümet binasında getirilen ay yıldızlı Türk bayrağını, yeri ve göğü inleyen yüksek sesle getirilen tek-birler eşliğinde kale burcundaki direğe astı.²⁸ Bundan sonra sakin bir şekilde doğruca hükümete gitti. Hükümet önünde halkı dağıtmak isteyen Tercüman Vahan'a cemaat tarafından iyi bir dayak atıldı. Telgrafhane Fransızların sansürü altında bulunuyordu. Haberleşmeyi sağlamak amacıyla Maraş'ın kuzeyinde ve şehre üç saat mesafede bulunan Maksudlu köyüne Muhabere Memuru Celâl Efendi gönderildi. Buradaki bir telgraf makinesi ile Elbistan ve Sivas'la haberleşme sağlandı.

Fransızlar, kaleden ve resmi dairelerden Türk bayrağının indirilmesi yüzünden halkın ayaklanmasına neden olanların bir kısmını tutukladılar. Şehir içinde yapılan bu uygulamalar derhal Elbistan ve Pazarcık'a bildirildi. Maraş Kuvay-ı Milliye Cemiyeti, Fransızların bu kasıtlı uygulamasını protesto ettiği gibi tutukluların derhal serbest bırakılmasını istedi. Ayrıca tutuklanmaların serbest bırakılmadığı takdirde Elbistan ve Pazarcık kuvvetlerinin Maraş üzerine hareket edeceği bildirildi. Bu ciddi uyarılar üzerine, Maraş halkından tutuklu bulunanlar, Fransızlar tarafından serbest bırakıldı.²⁹

Mutasarrıf Ata Bey, 29 Kasım 1919 Cumartesi günü şehrin ileri gelenlerini Belediye Başkanlığında toplanmalarını istedi. Toplantıya, Belediye Başkanı Sıtkı Bey, Yüzbaşı Andre, Osmaniye Jandarma Kumandanı Sıtkı

²⁸ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.5, 11.

²⁹ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-4.

Bey, Dörtüyl Müftüsü Mustafa Remzi, Osmaniyeli Hacı Hüseyin ve Çaloğlu Hacı Ahmet, Topal Hacı Ahmet, zabıta memurluğundan emekli Kürt Ali Ağa, Maraş Jandarma Kumandanı İsmail Hakkı, Komiser Cemil, Mühendis Abdüllatif, Abdülkadir Paşa, mahkeme kadısı Elbistanlı Mehmet Fevzi, Müftü Hacı Mehmet Tevfik, Eytam Müdürü Hüsnü Refet, Müderrisler, Dedezadeler, Kocabaşzadeler, Bayazıtzadeler, Çukadarzadeler ve daha birçok Maraşlı katıldı. Ata Bey ile Andre toplantı salonundan çıkarken, kaleye çekilen Fransız bayrağına karşı kıyamda bulduklarını, kendisinin ise sükunetle hareket ettiğini, eğer buna karşı mitralyöz ateşi emri verseydi yüzlerce Maraşlının ölmüş olacağını söyledi. Sol kolunu göstererek bunun kuvvet, sağ kolunu göstererek bunun ise lütuftu olduğunu söyledi. Ayrıca hangi koluna sarılmak istediklerini sordu.

Bu sırada Ali Sezai Bey tercüman Vahan'a yönelerek söylediklerini aynen Andre'ye iletmesini istedi.

Ali Sezai Bey konuşmasında; kendilerinden önce işgale gelen İngilizlerin emniyeti sağladıklarını, Fransızların ise yerli Ermenileri şımartarak çeşitli cinayetlerin işlenmesine sebep olduklarını, bu olaylara sebebin kendisi olduğunu, Müslümanların Cuma namazı kılmak için camiye toplandığını, bayrağı göremeyince bunu tekrar yerine koyduklarını, bu amacı gerçekleştirdikten sonra Hıristiyanlara dokunulmadan sessizce camiye dönüldüğünü söyledi. Bu söz karşısında Andre, kendisinin amacını halka anlatamayan ve bayrak olayına sebep olan Ata Beyi gösterdi. Sözlerine devamlı Fransız hükümeti ile Osmanlı hükümeti arasında anlaşma sağlanıncaya kadar burada kuvvetin kalacağını, halka eşit olarak muamele edeceğini, yollar yaptırarak halka hizmet edeceğini, memurların maaşlarını artıracığını, Osmaniye'den getirdiği Hacı Hüseyin ve Topal Hacı Ahmet Efendileri ve Müftü Mustafa Beyi şahit göstererek Osmaniye'de barış ve adaleti sağladığı gibi burada da barış ve adaleti sağlayacağını ifade etti.³⁰

Karşılıklı yapılan konuşmada Ali Sezai Bey çok açık bir şekilde, Maraş halkının Adana ve Osmaniye ile bir tutulmamasını belirtti. Sözlerine devam ederek, buradaki halkın dindar, cesur ve şereflerine düşkün olduğunu, na-

³⁰ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.6-7.

musu ve vatani karşısında hepsinin hayatını ortaya koyabileceğini, Adana ve çevresinde Ermenilerin Türklere yaptıkları zulümleri duymak istemediklerini, kendisinin şahit olarak Osmaniye'den getirdiği insanlara güven-mediklerini, telgraf memurlarından Muharrém Efendi'nin görev almak için İstanbul'a giderken Toprakkale'de demir yolunda trenle giderken Ermenilerin saldırısına uğradığını ve süngü ile yaraladıklarını, süngünün acısı ile kendini vagonun dışarı attığını, dışarı düşünce ayaklarını trenin çığnediğini, bu kayıtların Toprak Kale Jandarma Karakolu'nda bulunduğunu, bu yaradan dolayı çok acı çekerek şehit olduğunu, Odun getirmeye giden iki genç Türk'ün Ermeniler tarafından parçalandığını, Duraklı mahallesinde Abdulkadir'in çıplak olarak göz, kulak, dil, dudak gibi organlarının kesilerek boğazlandığını bildirdi. Ayrıca Andre'ye güvenliği sağlayarak Ermenilerin cinayetlerine izin vermezse burada sıkıntı çekmeyeceğini ifade etti.

Konuşma esnasında Fransız askerleri sokağın iki tarafını tutmuştu. Her an Türkleri tutuklayabilirdi. Fakat Andre'nin emriyle askerler karargaha döndü.³¹ Ali Sezai Efendi'nin bu şekilde açık uyarıcı konuşmasından Andre çok etkilenmiş olacak ki müdahale etmekten vazgeçti. Böylece Müslümanlar bir sıkıntıya düşmekten korunmuş oldu.³²

Bu görüşmeden sonra Maraş'ın düşmana karşı savunulması için bir teşkilat kurmak amacıyla Belediye Başkanı Arıfbey zade Bekir Sıtkı ve Beşen zade Hacı Nuri Beyler, Ali Sezai Eendi'nin yanına vardılar. Bu toplantıya Ulemadan Hüsnü Refet, Şişman zade Arif, Çukadar zade Hacı Mustafa, kardeşi Hacı Mehmet, Dede zade Mehmet Hilmi, Karakçük zade Hacı Mustafa, Leblebici Kavas zade Hafız Ali, Kocabaş zade Hacı Ahmet Bey, Hacı Naci, Hüdayı zade Tahsin, Kısakürak zade Mehmet Ali ve Ahmed Mümtaz Efendiler de katıldı.³³

Bayrak olayı hakkında Türklerin fikrini almak amacıyla Fransız Guvenörü General Querette halk içine girdi. Karşılaştığı Aşıkhoğlu Memili ile

³¹ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.2.

³² Fransızların işgali döneminde diğer aileler gibi Ali Sezai Efendi'nin ailesi de yiyecek sıkıntısı çekti. Aslan Bey'in Heyet-i Merkeziye'ye başkan olmasından sonrada ihtiyaçları olan aylık iki kırat unluğ buğday ve bulgurluğu alamadılar. Bu sebeple ailesi çok perişan oldu. Bu şekilde mağdur olmasının sebebini dinen ve siyasi yönden anlayamadığını belirtti. Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.10.

³³ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.9.

konuştı. Karşılıklı konuşma esnasında Querette “Bir çaput parçası olan bayrak için bu kadar gürültü yapıyorsunuz. Yarın kullanacağım top ve tüfekten çoluk ve çocuğunuza acımıyor musunuz?” dedi. Bu söz karşısında Aşıkhoğlu Memili, “Bayrağımız bizim hayatımızdır. Sabah erkenden kalktığımızda ufak çocuklarımıza varıncaya kadar bütün ailece ilk defa kaleye bakarız. Bayrağı görür seviniriz, görmezsek o gün ölürüz. Top tüfek dediğin şeyden Türkler korkmazlar. Sen top getirip buraya çıkaracak olursan biz çoluk çocuğumuza zaten senin topunun sesini işittirmeyiz. Senin topundan evvel o çoluk çocuk denilenleri evvel emirde (önce) biz keseriz. Damları (evleri) yıkarız, yakarız. Ondan sonra serbest serbest seninle harb ederiz. İsterseniz o vakit bütün dünyanın toplarını buraya getiriniz.” diyerek cevap verdi.³⁴ Bu ağır ve çok açık cevabı veren Aşıkhoğlu Memili karşısında Genel Querette çok etkilendi ve morali bozuk bir şekilde karargaha gitti. Karargahta süngüleri takılı Fransız ve Ermenilerden oluşan hazır kıta askerleri gözden geçirdi. Querette, halkın tepkisinden ve konuşmalarından çok etkilenmiş olacak ki tutuklanmış olduğu insanların çoğunu serbest bıraktı. Fakat mutasarrıf vekili Cevdet Bey, Jandarma Kumandanı İsmail Abdüllatif, Şube Başkanı, Belediye Başkanı, Kocabaş zade Hacı Naci, Nafia Mühendisi Abdüllatif’, Bayazıt zade Mehmet, Müftü Hacı Mehmet, Tevfik, Eytam Müdürü Refet’i karargahta tutuklu olarak bıraktı. Evkaf Müdürü Evliya Efendi, Querette’nin ne yapmak istediğini anlamış olacak ki toplantıya katılmadığından serbest kalmıştı.³⁵

7. Maraş Muharebeleri

İngiliz işgalinde olduğu gibi Fransızların işgali altında statükonunun devamını isteyen Maraş’taki Türkler, 18 Ocak 1920 Ermenileri yanlarına çekerek işgalcilere karşı birlikte mücadele etme teklifinde bulundular. Fakat Ermeniler bu teklife yanaşmadılar. Bunun üzerine Ermenilerin tarafsız kalmasını istediler, ancak Ermeniler bunu da kabul etmediler. Bunun üzerine Türkler tek başlarına Fransız ve Ermeniler ile savaşmak zorunda kaldılar.³⁶

³⁴ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-4.

³⁵ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-6. Akbıyık, a.g.e., s.200; Kerr, a.g.e., s.95.

³⁶ “The 22 Days of Marash: Papers on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb., 1920”, *The Armenian Review*, 31 (Spring 1977-1978), s.65.

Savaş başlamadan önce Hıristiyan köylerinde Latin manastırının baş rahibi ve Terassanita şirketine mensup Yenice Kale'de bulunan İtalyan şubesinden Patri Albert; aslen Maraşlı olan, Fransız vatandaşı ve Döngel rahibi bulunan Sabuncu Bâlin Katyan'ın oğlu Patri İsteban ve yanında bulunanlarla birlikte Fransız askerleri için zahire topladı. Savaş başlamadan bir gün önce yani 20 Ocak 1920'de Parti Albert ve Parti İsteban yanlarında bulunan kuvvetle birlikte Fransız birliklerine katıldı. Fransız birliğine katılır katılmaz Fransız askerlerinin güneyden Maraş'a doğru gelişini kolaylaştırmak ve onlara yardımcı olmak amacıyla Türkoğlu tarafına gitti.³⁷

Birkaç günden beri Fransız-Ermeni ve Türk tarafı endişe içinde bulunduklarından çarşı ve pazar kapalı idi. Taraflar kendi semt ve mahallelerinde savaşa hazır durumda bekliyorlardı. Fransız karargahına davet edilenlerin bir kısmı Amerikan Koleji'nden çıktıkları zaman, kolejin civarında toplanan Maraş halkı sonucu heyecanla bekliyordu. Halk, mutasarrıf vekili ile daha birkaç kişinin tutuklu olarak karargahta alıkonulduklarını haber alır almaz silah başına diye bağırды. Bunun üzerine halk da derhal şehir içinde daha önce belirlenmiş olan yerlere dağıldı. 21 Ocak 1920 günü silahlar atılmaya başlandı. Karşılıklı silah atma hareketi bir kaç dakika içinde bütün şehre yayıldı. Maraşlılar kendine verilen görevi dikkatle ve cesaretle yapmaya, gösterilen yerleri ve evleri işgal ederek ateş etmeye başladı. Yollardan geçen Fransız ve Ermeni askerlerinden oluşan düşman devriyeleri öldürüldü. Yakın bulunan ve ulaşılabilen düşman mazgal ve mevzilerine taarruza başlandı. İlk anda düşmanın bütün haberleşme sistemleri tahrip edildi. Türklerin bu planlı ve kararlı taarruzu hızla devam etti. Onların, başarılı mücadelesini gören Fransız ve Ermeni askerleri şaşkın bir durumda kalarak ne yapacaklarını bilemediler. Düşmanın Amerikan Koleji'nde bulunan kolları dışında kalan şehir içindeki kuvvet kolları muhasara altına alındı. Amerikan koleji ve kışlada altı adet güçlü dağ topu ile dört santimetre çapında iki adet nordanfilled silahı vardı. Ayrıca bir nordanfilleid de Abarabaşı Kilisesi yanlarına yerleştirilmişti. Savaş başladığı andan itibaren düşman askerleri bu toplarla şehre ateş etmeye başladılar. Kışla mev-

³⁷ Ali Sezai Bey'in Yayınlanmamış Notları, s.13.

kii her tarafa hakim yerde olduğundan buradan atılan top ateşleriyle, dışarıdan ve yakın köylerden kafileler halinde yardım için Maraş'a gelen insanlar tedirgin edildi. Şehrin ortasında ve hakim tepe üzerinde bulunan Abarabaşı Kilisesi'nin çan kulesine yerleştirilen ağır makineli tüfekle şehrin her tarafı ateş altında tutuldu. Bu sebeple sokak arasından ve yollardan gidip gelmek çok güçleşti. Bunun üzerine ulaşım ve haberleşmeyi sağlamak amacıyla duvarlar delinerek evden eve geçilebilecek yollar açıldı. Gece gündüz sokak savaşına devam edilerek bölge bölge düşman mevzileri işgal edildi. Şehirde gece gündüz durmadan on gün süren bu sokak muharebeleri ve bu sırada çıkarılan yangınlar, Fransız askerlerinin moralinin bozulmasına neden oldu. Türklerin bu denli düzenli savaşından Fransız askerleri olumsuz yönde etkilendiler. Bilhassa gelişmelerden aşırı derecede endişelenen General Querette, alevler içinde kalmış olan şehirde hızla devam eden harbin onuncu günü, Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'i serbest bırakmak zorunda kaldı. Ayrıca durumu aleyhlerinde gören General Querette, Türkler tarafından ateş kesildiği takdirde mütareke yaparak anlaşmaya hazır olduğunu söyledi. Serbest bırakılan Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey hükümete geldi ve derhal heyet-i merkeziye ile şehir etrafında savaşa devam eden kolların kumandanlarını durumdan haberdar etti. Yani General Querette'nin mütareke yaparak anlaşma teklifini bildirdi. Bunun üzerine Heyet-i Merkeziye, Fransız askerlerinin kayıtsız şartsız silah, mühimmat ve cephaneyi teslim etmelerini, şehirden kesin olarak ayrılmasını istedi. Ayrıca hayatlarının güvenlik içinde olacağını, şehirden ayrılırken ancak güneye doğru gitmelerine izin verileceği cevabı verildi.³⁸

Fransızlar karşılarında büyük bir askeri birlik görmediklerinden Türk çetelerine teslim olmaya cesaret edemediler. Şehir içinde silahlı çatışma aralıklarıyla devam ettiğinden çarşı, pazar ve sokaklarda hareket etmek güçleşti.³⁹

Türkler ile Ermeniler ve Fransızların Maraş'ta birlikte yaşama ümidi kalmadı. Bunun üzerine şehirde kanlı bir mücadele başladı ve taraflar birbirlerini yok etmek için bütün güçlerini kullanmaya başladılar. Ermeniler,

³⁸ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-6.

³⁹ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-7.

Fransızları teşvik ederek top ve makineli tüfek atışlarıyla Türk evlerinin yıkılmasına sebep oldular ⁴⁰

Fransızlar harbin birinci günü Elbistan yoluna hakim olmak amacıyla Kışla'nın batısındaki Yumurta Tepesi'ne ve doğusundaki Alıçsekisi'ne ve şehrin batısındaki Mercimek Tepesi'ne ellişer kişilik müfrezeler gönderdi. Bu şehre hakim yerleri tahkime başladı. Harbin ikinci gecesini Bertiz Kolu, Ahır Dağı'nın arkasından batıya doğru yürüterek gece yarısı Yumurta Tepe'nin kuzey doğusunda bulunan Sulutarla'yı ve Kışla'nın kuzeyindeki Taşocağı'na hakim bulunan Kandil sırtlarını işgal ederek sabahleyin taarruza başladı. Bertiz kolu Kışla'nın kuzeyindeki Taşocağı'nda ve Yumurta Tepe'de bulunan düşman müfrezeleriyle karşılaştı. Kışla'nın kuzeyindeki meydanlıkta düşman tarafın hayvanlarını toplu bir halde görünce şiddetle ateş ettiler. Yapılan ateş sonunda bu hayvanların bir çoğu telef oldu bir çoğu da başıboş olarak Kışla civarında bulunan mahallelere kaçtı.

Bertiz Kolu, Çaylak sırtlarında zayıf ve dağınık şekilde bulunuyordu. Buna karşılık Fransız kuvvetleri, Kırkgöz üzerinde, Taşocağı ile Yumurta Tepesi'nde tahkimat yaparak ağır ve hafif makineli tüfeklerle ateşe başladı. Ayrıca ağır bomba ateşi ile makineli tüfek ateşini takviye etti. Düşman mevzileri iyi tahkim etmiş olduğundan etkili bir şekilde ateş devam etti. Türk çeteleri yaptığı birkaç taarruzda, düşmanın yaptığı ağır bomba ve makineli tüfek ateşi nedeniyle başarısız oldu. Boş yere kayıp vereceğini düşünen Türk müfrezesi, taarruza devam etmekten vazgeçti. Aslında Bertiz Kolu, Elbistan ve Göksun yollarını kapatmak ve düşmanı mümkün mertebe taciz etmek ve oyalamakla görevlendirilmişti.

Şehrin güneyinden gelen Türkoğlu Mustafa Çavuş'un kumandasında bulunan müfreze ile Maraş'ın Nahirönü ve Karamanlı mahallelerinin sevk ettiği müfrezeler birleşerek Mercimek Tepesi'nde bulunan düşman askerlerine karşı taarruz ettiler. Bu taarruz neticesinde Fransızların Mercimek Tepesi'nde bulunan kırk kişilik kuvveti tamamen imha edildi.

Maraş Kalesi'nin batısında bulunan Şekerdere mahallesinde çok miktarda Ermeni oturuyordu. Oturanların çoğu Ermeni olan bu mahallede bu-

⁴⁰ "The 22 Days of Marash...", 31, s.67.

lunan bir Ermeni okulu ile iki kiliseye Fransız ve Ermeni kuvvetleri saklanmıştı. Savaş sırasında ortaya koyduğu kahramanlığıyla tanınan Evliya Efendi'nin yardım ve gayretiyle burada saklanan düşman kuvvetleri üç beş gün içinde yok edildi. Türklerin birlik ve beraberlik içinde ve plan dahilinde yaptıkları taarruzlar sonucunda şehrin bu kısmı düşman askerlerinden tamamen temizlendi.⁴¹

Bundan sonra Evliya Efendi, maiyetindeki çeteleri yanına alarak Türkoğlu Mustafa ve Yusuf Çavuş ile birlikte şehrin güney batısında ve hakim yerde bulunan Teke Mahallesi'nde bulunan Büyük Kilise'ye taarruz etti. Kilisede toplu halde bulunan 400'den fazla Fransız ve Ermeni kuvvetleri kuşatıldı. Baskıya daha fazla dayanamayan düşman kuvvetleri teslim olmak istedi iseler de ateşle karşılık verdiler. Bu kuşatma sırasında kiliseden atılan kurşun ile Yusuf Çavuş şehit düştü. Karşılaştıkları bu düşman karşısında heyecana kapılan Türk çeteleri kiliseyi ateşe verdi. Kilise içinde bulunan Fransız ve Ermeni kuvvetlerinin çoğu yandı.

Fransız ve Ermeniler tarafından Kapalıçarşı müstahkem mevki haline getirilmişti. Bütün yaya kaldırımları sökülmüş dükkanlardan alınan çuval-lara kum doldurulmuştu. Düşman kuvvetleri kum torbalarıyla çarşı içinde siperler yapmıştı. Bu nedenle çarşıda hareket etmek çok güçleşmişti.

Şehrin batısında bulunan mahalleleri denetimi altına alan Evliya Efendi, çarşı içerisindeki hanlarda bulunan Fransız ve Ermeni müfrezelerini birkaç koldan günlerce sıkıştırdı. Çarşayı kuşatma sırasında Evliya Efendi şehit düşünce düşmana karşı daha fazla bir şey yapılamadı. Fransızların geri çekilme tarihi olan 11 Şubata kadar çarşı ve pazar düşman birliklerinin elinde kaldı.

Düşmanın büyük kısmı kolej ve kışla gibi hakim yerlerde bulunuyordu. Ayrıca güçlü dağ topuna sahipti. Güçlü toplarla yapılan ateşler neticesinde Hükümet binası, Bayazıtlı, Kayabaşı, Seksenler, Pınarbaşı ve Reşadiye mahalleleri tahrip edildi. Düşman gece gündüz durmadan attığı bombalarla halkı aşırı derecede sıkıştırdı. Düşmanın bu ağır bomba ateşine rağmen Maraşlılar ısrarla ve kahramanca direndiler. Düşmanın saldırısı artıkça Ma-

⁴¹ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-7.

raşlıların da cesaret ve sebatları arttı. Fransızların bombaları karşısında kararlı bir şekilde savaştı. Halkın ısrarlı direnişi karşısında Fransızlar, Abara-başı Kilisesi'nde mahsur kalan kuvvetleri ile günlerce irtibat kuramadılar. Burada mahsur kalan Fransız kuvvetleri, dışardan yardım alamadıkları için açlık ve susuzluktan ölmek üzereydi.

Maraş içinde silahlı çatışma devam ederken Kılıç Ali Bey, 25 Ocak 1920'de Pazarcık'tan 400 kişiden oluşan kuvvetle Maraş'a geldi. Şehrin güney doğusunda bulunan Alman çiftliğine taarruz etti.⁴² Çiftlikte bulunan seksen kişilik Fransız kuvvetini tamamen etkisiz hale getirdi.

Kılıç Ali Beyin kumandasındaki kuvvetler şehrin doğu tarafını denetim altına alarak buraya konuşlandı. Birlik bir taraftan Alman Eytemhanesi'ni diğer koldan da bir çok Ermeninin oturduğu Kuyucak Mahallesi'ni kuşattı. Bu mahallede Ermenilerin zengin ve ileri gelenlerinden meşhur Hırlakyan'ın evi vardı. Burası kışla gibi tahkim edilmişti. Ayrıca Hırlakyan'ın evi Fransız ve Ermeni fedailerini tarafından dayanma noktası tayin edilmişti. Ermeni kuvvetleri Hırlakyan'ın evinde silahlandırılıp beslendiğinden burayı karargah edinmişlerdi. Bu fesat yuvasını dağıtmak amacıyla Kılıç Ali Bey, maiyetindeki milli kuvvetlerle beraber bunların üzerine taarruz etti. Taarruzda başarılı olan Kılıç Ali Bey kuvvetleri, birkaç gün içinde Alman Eytemhanesi dışındaki şehrin doğusunda bulunan yerlerin tamamını düşmandan temizledi.

Harbin on ikinci günü olan 2 Şubat 1920'de Göksun'dan gelen Yörük Selim kumandasında bulunan, 80 süvari ve 120 piyadeden oluşan birlik Sulutarla'ya gelerek buraya karargah kurdu. O sırada yanlarında iki ağır makineli tüfek bulunan Mülazım Ahmet Hamdi ile Yüzbaşı Kâmil kumandasındaki askerler Elbistan'dan geldiler. Bunlar, Bertiz kuvvetleriyle birlikte hareket ettiler ve Yörük Selim Beyin birliklerine katılarak savaşa katıldılar. Yörük Selim Bey, ağır makineli tüfeklerin korumasında Sulutarla istikametinden Yumurta Tepe'ye bir taarruzda bulundu. Ancak Kışla-Kirkgöz-Taşocağı-Yumurta Tepesi mevzilerinden yapılan Fransız ateşleri karşısında bu taarruzdan olumlu bir sonuç alınamadı. Bu sırada Yüzbaşı Tevfik

⁴² ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-8.

kumandasında iki mantelli top getirildi. Ancak bu toplar iyi çalışmadığı gibi mermisi de azdı. Nitekim bu top ilk ateşte arızalandı. Düşmanın güçlü altı dağ topunun ateşi karşısında hiç bir etkisi olmadı. Mantelli toplardan bir tanesi daha sonra Kılıç Ali Beyin isteği üzerine gönderildi. Bu topla Alman Eytemhanesi'ne karşı birkaç mermi atıldı ise de bir netice alınamadı. Çünkü arızalı olan bu topun tahrip tesiri çok azdı.

Güneydeki Fransız kuvvetleri harbin başından sonuna kadar Maraş'ın durumundan haber alamadı. Fransızların İslahiye ve Antep güzergahından gönderdikleri çeşitli müfrezeler de Maraş'a ulaşamadı. Bu birlikler yollarında Mili Kuvvetlerin saldırıları sonucu yok edildi. Bunu anlayan ve Milli Kuvvetleri etkisiz hale getirmek isteyen Fransızlar güneyden uçak gönderdiler. Bu uçak Maraş üzerinde birkaç defa döndükten sonra kışla üzerine bir çok kağıt attı. Bu kağıtlardan birkaç tanesi de Maraşlıların eline geçti. Kağıtta piyade ve topçu cephanelerine ihtiyaç olup olmadığı, erzak durumu, mücadeleye devam edilip edilmeyeceği, geri çekilme fikrinin olup olmadığı, hangi cephelerin zayıf olduğu ve nerelerden irtibat kurulabileceği gibi cevaplanması gereken sorular yazılıydı.⁴³ Uçakta bulunanlar, Fransızların işaretleriyle bu sorulara cevap almış olacak ki bir müddet sonra İslahiye istikametine gitti

Bunun üzerine her ihtimale karşı Yaya Yortu kumandasında ve Türkoğlu'nda bulunan küçük birlikleri güçlendirmek amacıyla Yörük Selim Bey'in emrindeki kuvvetler güneye gönderildi. Bu birlik Aksu Köprüsü'nü geçer geçmez düşmanın güneyden gelen ve Miralay Normand'ın kumandasında bulunan bir tabur piyade, 7,5'luk bir batarya, fazla miktarda cephane ve nakliye kollarından oluşan bir kuvvetle karşılaştı. Derhal küçük tüfeklerle de olsa çatışmaya girdi. Silahların yetersizliğinden ve çatışmanın şiddetinden Aksu Köprüsü'nün tahrip etmeye vakit bulamadan geri çekilmeye mecbur oldu.

Normand kumandasındaki düşman kuvvetleri Maraş'a beş kilometre mesafede ve Türkoğlu yolu üzerinde Karataşlık denilen yere geldi ve burayı tahkim etti. Askerlerinin dinlenmesi için geceyi geçirdi. Ertesi günü

⁴³ ATASE, Bartış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-9.

top ve makinelilerin ateşi altında uç koldan şehre doğru taarruza başladı. Bunu gören Kılıç Ali Bey, emrinde bulunan kuvvetin bir kısmı ile Mülâzım İhsan'ı ve idare ettiği hawkins tüfeğini Maraş'ın Antep yolu üzerinde bulunan mezarlıkta açtırmış olduğu hendeklere yerleştirdi. Düşmanın güneyden gelen sağ kol kuvvetlerinin bulunduğu yeri tespit etti.

Milli kuvvetler bir kaç günden beri çarşıda bulunan düşmanı sıkıştırarak bunları yerinden koparmaya çalışıyordu. Henüz Mülâzım Ahmet Hamdi kumandasındaki takviye birliği gelmemişti. Düşmanı etkisiz hale getirmek için Sulutarla'da bulunan ağır makineli tüfek kullanıldı. Normand'ın komutasındaki düşman kuvvetlerinin Karataşlık'a yerleştiğini gören Mülâzım Ahmet Hamdi komutasında bulunanları ve makineli tüfeği alarak şehrin güneyindeki Nahirönü Mahallesi'ne geçti. Bu mahallede bulunan, ovaya ve çarşıya hakim yerde olan Yenicami'ye yerleşti. Aldığı tedbirler ve karşı savunma ile düşmanın ortadan gelen taarruz kuvvetini durdurmada başarılı oldu. Düşmanın sol kolunu durdurmak amacıyla Mercimektepe'den taarruz edildi. Güneyden gelen düşman taarruzunu Mercimektepe'de durduracak yeterli kuvvet yoktu. Bu cephede düşmanı durdurmak için Elbistan'dan gönderilen ayrı bir kolun ulaşması bekleniyordu. Düşmanın Karataş'ta istirahatle geçirdiği günün akşamı Elbistan'dan gönderilen kuvvet geldi. Ancak havanın çok soğuk, birliktekilerin yorgun ve araziye yabancı olmaları, çok az zamanın bulunması ve vasıtaların azlığı nedeniyle askerler olumsuz yönde etkilendiler. Bu sebeple Mercimektepe'nin batısında bulunan Sünbüllü⁴⁴ ile Ağçıl tepeleri milli kuvvetler tarafından tutularak tahkim edilemedi. Düşman birliklerinin sol kolu, ertesi günü bu güzergahtan yürüyerek taarruz ettiler. Bir kaç saat sonra Sünbüllü ve Ağçıl tepelerini işgal eden Fransız askerleri burayı tahkim ettiler.

Normand kumandasındaki Fransız birlikler Mercimek tepesi alınca buradan Müslümanların yaşadığı mahalleleri top ateşine tutarak ağır kayıplar verdirdi.⁴⁵ Bunun üzerine halk arasında yıldınlık ortaya çıktı. Bir çok ev halkı güvenlik için şehirden ayrılarak komşu yerleşim yerlerine gitti. Ermeniler bu fırsattan faydalanarak Türk evlerini yağmaladılar ve bazı Müslüman-

⁴⁴ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-10.

⁴⁵ Stoney E. Kerr, *The Lions of Marash*, Albany 1973, s. 148.

ları da şehit ettiler.⁴⁶ Gelişmeleri aleyhlerine gören şehrin ileri gelenleri Dr. Mustafa'yı düşmanla görüşüp ve anlaşmak için buluşmaya zorladılar. Fakat milli kuvvetler tavizsiz bir şekilde Fransızlarla mücadeleye devam etti.⁴⁷ 10 Şubat akşamı Dr. Mustafa, Amerikalı Dr. Wilson ve Fransız subaylar Alman Hastanesinde barış için toplandılar. Aralarında uzun müzakereler yapıldıktan sonra Albay Thibault, Dr. Mustafa'ya⁴⁸ ateşkes şartlarını belirten bir yazı verdi. Bu arada General Querette, maiyetindeki askerlerle birlikte Maraş'tan ayrılma hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyordu.⁴⁹

8. Fransızların Çekilmesi ve Harbin Sonu

Sahra toplarının, Yumurtatepe'deki ve Abarabaşı Çan Kulesindeki makineli tüfeklerin ve kışladaki topların yardımıyla yeni gelen Normand'ın komutasındaki Fransız taburu şehrin içinde bulunan düşman kuvvetleriyle irtibat kurdu. Bu irtibat neticesinde Maraş içeriden ve dışarıdan hiç durmadan 48 saat bombardıman edildi.⁵⁰

Şehirde ayrılma nazırlıklarını tamamlayan Fransızlar, kendilerini kimse izlememesini istediler. Buna rağmen 3400 Ermeni, Fransızlarla birlikte gitti.⁵¹

Fransızlar çekilme kararını gizli tutarak Ermenilerin kendileriyle birlikte kaçma isteğine karşı geldiler. Gerekçe olarak kalabalık bir şekilde kaçarlarsa Türklerin takip ederek öldürülebileceklerini ileri sürdüler. Fakat Ermeni askerlerin ve Rus Albay Simonoff'un desteği üzerine bir kilometre geriden Ermenilerin, Fransızları takip etmesine izin verildi.⁵²

Normand kumandasındaki taburun gelişinin ikinci gecesi, yani 11 Şubatı 12 Şubata bağlayan gece Fransız kuvvetleri kışlayı tamamen yaktı. Da-

⁴⁶ Kerr, a.g.e., s.154.

⁴⁷ Mehmet Yetişgin, "Ermenilerin Maraş'tan Ayrılmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XX, Mart 2004, Sayı 58, s.71.

⁴⁸ Dr. Mustafa, Alman Hastane'inden dışarı çıktıktan sonra elinde barış bayrağı ve yanında barış metnini taşıyan suikast sonucu alınandan aldığı iki kurşun la şehit edildi. Boş olarak bulunan kovanların biri Fransız diğeri ise Türk silahlarına ait olduğu tespit edildi. Boş kovanın ait olduğu bu silahın savaş sırasında Ermeniler tarafından Türklere alındığı tahmin edilmektedir. Dr. Mustafa'yı Ermeniler suikastla öldürmüştür. Sebebi Ermeniler Fransızların Maraş'tan çekileceği haberinin yayılmasını istemediler. Çünkü barış metni Dr. Mustafa'da bulunuyordu. Kerr, a.g.e., 176, 182, 185.

⁴⁹ Kerr, a.g.e., s.169.

⁵⁰ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-11.

⁵¹ The 22 Days of Marash..., 31, s.57-58; Kerr, a.g.e., s.196; Yetişgin,a.g.m., s.73.

⁵² Kerr, a.g.e., s.165-166.

ha önce rehin alarak tutukladıkları jandarma kumandanını, Şişmanzade Arif'i, Kocabaşzade Hacı Naci'yi, belediye başkanını ve Mühendis Abdül-latif'i alarak güneye çekildiler. Aşırı soğuk nedeniyle yürüyecek gücü olmayan Şube Başkanı'nı Mercimektepe'de bıraktılar. Nitekim bu soğğun etkisiyle Şube reisinin ayağı dondu ve şiddetli soğuk onun ölümüne sebep oldu. Düşman birlikleri Maraş'ın güneyinde bulunan düz arazi kısmına indiklerinde jandarma kumandanı, Fransız kuvvetleriyle birlikte gitmemekte direndi. Bunun üzerine jandarma kumandanını bir hendek içine atarak ölmesine sebep oldular. Daha sonra serbest bırakılmış olan Şişmanzade Arif'in elleri soğuktan uyuştı. Zamanında tedavi edilemediğinden elleri kangren oldu. Hastalık tedavi edilemez hal alınca Şişmanzade Arif'in bir eli kesildi.

Fransızların güneyden geri çekildiklerinin sabahında Ermenilerin bir kısmı bunları gördü. Fransızların arkasından gitmek için her türlü tehlikeyi göze alarak dışarı çıktı. Ermeniler düz araziye ulaşmadan Maraşlılar tarafından arkadan takip edilerek imha edildi. Bu arada Aksu ve Türkoğlu ve bazı yerlerde kaçmakta olan Ermenilere, Millî Kuvvetler tarafından taarruz edildi.⁵³

Kaçmaya fırsat bulamayan Katolik ve Abarabaşı (Katolik Beli Kendirli Kilisesi- Ermeni Katolik Kilisesi) Kiliseleriyle Alman Eytemhanesinde mahsur bulunan Fransız ve Ermeniler, 17 Şubat 1920 tarihinde bayrak çekerek teslim oldular. Bunların ileri gelenlerinin bir kısmı Maraş'ta faaliyette bulunan Amerikan Yakın Doğu Yardım Teşkilatı'ndan yardım istediler. Şehirde yoğun çalışmalarda bulunan misyonerler, bunları yalnız bırakmak istemeyerek yardım ettiler. Hatta Hırlakyan Ağa Ermeni ileri gelenlerini toplayarak oğlu Setrak komutasında askeri birlik oluşturmaya çalıştı. Sonuçta Ermeni Katolik Kilisesi'ne toplanan silahlı Ermeniler Amerikalıların arabuluculuğuyla teslim olmak zorunda kaldılar. Bu sırada Maraş'ta Süleymanlı Askerlik Şube Reisi Binbaşı Cemil'in başkanlığında örfi idare (sıkı yönetim) kuruldu.⁵⁴

⁵³ Yetişgin, a.g.m., s.74; Kerr, a.g.e., s.188.

⁵⁴ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-11; Kerr, a.g.e., s155-156; Yetişgin, a.g.m., s.75.

Sıkı yönetim, harpte zanlı bulunanları yargıladı. Abarabaşı kilisesinde bulunan Hırlakyan Agop'un oğulları sorgulandı. Yapılan sorgulamada bunlardan biri suçlu bulunarak idam edildi. Birkaç gün sonra milli hükümet işe başladığından sıkıyönetim kaldırıldı ve yargılama işleri adliyeye sevk edildi.

Fransızlar geri çekildikten sonra tüccarların çarşıda bulunan kasalarının ve birçok kıymetli eşyalarının tamamen soyularak götürülmüş olduğu görüldü. Bu yer manifaturacı, tüccar ve kuyumcu esnafın bulunduğu kapalı ve kargir çarşı idi.⁵⁵

Ermenilere yardım amacıyla Amerikan Uluslararası Genç Adamın Hıristiyan Örgütü Maraş, Halep, Antep ve Konya gibi yerlere şubeler açarak buralardaki çalışmalarını artırmıştı. Maraş şubesi sorumlusu Frank Johnson ve örgütün genel sekreteri James Perry, Antep'te buluştuktan sonra Maraş'a dönerlerken 13 Şubat 1920'de Antep yakınlarında bir saldırıda öldürüldüler.⁵⁶ Bu da misyonerlerin Ermeniler lehine ne kadar fedakarlıkta bulunarak çalıştıklarını göstermektedir.

Elbistan'da kurulmuş olan Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, Maraş'a gelerek faaliyetlerini yürütmeye başladı. Daha sonra Maraş harbini yapan Elbistan-Göksun-Pazarcık kollarıyla Maraş'ta kurulmuş küçük birkaç milis grupları Antep savunmasına katılmak için güneye doğru gitti.

Sonuç

Teşkilatlanma sırasında, iç ve dış muharebeler devam ederken şehrin düşman işgalinden kurtulması amacıyla bütün Maraşlılar hizmet etti. Bu hizmeti her fert gönülden yaparken istisnasız hiç kimse savaşmaktan kaçmadı. Yaşlılar, kadın ve küçük çocuklara varıncaya kadar her fert düşmana karşı savaşta görev yaptı. Bunla beraber harpte birinci derecede görev alan, sorumluluk üstlenen ve etkin olanlar vardı. Birinci derecede görev alanların isimleri yaptıkları hizmetlere göre aşağıda belirtilmiştir.⁵⁷

⁵⁵ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-8.

⁵⁶ Kerr, a.g.e., s203-204; *The Times*, 14 Şubat 190; Yetişgin, a.g.m. s.77.

⁵⁷ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-12.

Harpte büyük fedakarlık gösterirken şehit olanlar:

1. Evliya Efendi	5. Hacı Receb zade Nuri
2. Çuhadar Ali	6. Eşbah zade Mehmed
3. Doktor Mustafa	7. Eşbah İhtiyat zabiti Osman
4. Abdullah Çavuş	8. İhtiyat zabiti Ataş

Savaşta Maraş dışındaki kollara kumanda eden ve teşkilatta çalışanlar:

1. Süleymanlı Şubesi Reisi Binbaşı Cemil
2. Yüzbaşı Polat
3. Güksun Kolu kumandanı Yörük Selim Bey
4. Pazarcık Kolu Kumandanı Kılıç Ali Bey
5. Süleymanlı Şube Katibi Emrullah
6. İhtiyat Zabiti Aydın

Savaşta Maraş içinde büyük fedakarlık gösterenler:

1. Sütçü İmam
2. Aslan Bey
3. Belediye Reisi Sıdkı Bey
4. Kocabaş zade Naci
5. Beşen zade Nuri
6. Çukadar zade Mehmed
7. Süleyman zade Arif
8. Dede zade Mehmed
9. Müftü Refet
10. Tapu Müdürü Faik
11. Katib Mümtaz
12. Serezli Büyük Ahmet Çavuş
13. Kerhanlı Osmancanın oğlu Ali

14. Zülkadir zade Süleyman
15. Nafia Mühendisi Abdullatif
16. Kadi zade Ahmet
17. Kadızade Ziya
18. Efe Hasan Çavuş
19. Soylu Mustafa
20. Bombacı Ahmet⁵⁸

Maraş harbiyle ilgili önemli birkaç konuyu maddeler halinde açıklamada fayda vardır.

1. Harp sırasında Elbistan-Göksün-Pazarcık kazaları Maraş'ta savaşınlara önemli yardımlarda bulundu. Maraşlılar kazalardan gönderilen bu yardımlardan dolayı çok memnun oldular.

2. Mühimmat ikmali, iâşe, tedavi ve ilaç, irtibat ve haberleşme işleri düzenli ve çok hızlı bir şekilde yürütüldü.

a. Cephane: Maraş-Elbistan ve diğer kazaların depolarında bulunan mühimmat, Müdafaa-ı Hukuk Teşkilâtı'nın öncülüğünde Elbistan-Maraş yoluyla ikmal edildi.

b. İaşe: Maraş halkı adetleri gereği kışlık erzakı yazdan temin ederdi. Bu nedenle şehir içindeki harbin ve hatta dışarıda savaşan kolların iâşesi Maraşlıların kendi evlerinden yaptıkları önemli yardımlarla temin edildi. İaşenin bir kısmı da Elbistan-Maraş yolundan ve şehrin kuzeyinden getirildi.

c. Tedavi: Maraş hükümet ve yerli doktorları her kola taksim edildi. Doktor Mustafa, Merkez Hekimi Hilmi ve Murat Beyler yaralıları tedavi ettiler. Sivas'tan gelen Yüzbaşı Doktor Haldun, Kılıç Ali Bey'in kolunda hizmet etti. İlaç ve sair tedavi malzemesi Maraş'ın mevcut eczanelerinden temin edildi

d. İrtibat ve haberleşme: Elbistan-Sivas ve daha başka telgraf merkezleriyle haberleşmek için Maksudlu Köyünde telgraf merkezi kuruldu. Da-

⁵⁸ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-13.

ha sonra Bertiz kolu emrine verilen telgraf makinesiyle haberleşme sağlandı. Maraş içinde ve dışında bulunan kollar arasında yaya gidip gelen haberciler irtibatı devam ettirdi.

3. İşgal süresince hükümet ve belediye işleri devam etti. Fransızlar ayrı bir idare teşkilatı kuramadı. Fransız kumandanı sıkı yönetimle idare etti ise de harp dışında kalan zamanda halkı fazla sıkıştırmadı. Ancak Ermeniler Fransız kuvvetlerine dayanarak ve onların yönetimini istismar ederek bir çok cinayet işlediler.

4. Tahribat: Maraş harbinde Şekerdere, Kümbet, Koyucak, Çukuroba, Tekke ve Akdere mahalleleri ile Çarşıda 1000 ev ve 350 dükkan 5 cami 10 kilise 15 okul harap oldu. Savaşın son gününde kışla Fransızlar tarafından tamamen yakıldı. Maraş savaşında 700.000 lira değerinde maddi zarar meydana geldi.

5. İki tarafda insan kaybı oldu. Fransızlardan 1000 ve Ermenilerden 15,000 kişi öldü. Türklerden ise 4000 kişi şehit oldu.

6. Fransızlar 800,000 piyade mermisi ve 1000 top mermisi cephaneye sarf etti. Maraşlılar 80.000 piyade mermisi ve 1500 bomba kullandı.⁵⁹

⁵⁹ ATASE, Barış Faaliyetleri Koleksiyonu, Klasör no: 1162, E/Y Dosya no: 153/81, Belge no: 2-12.